



# УКРАЇНОЗНАВСТВО, КУЛЬТУРОЛОГІЯ ТА ІСТОРІЯ НАУКИ

УДК 94(477):378

doi: 10.20998/2227-6890.2023.2.20

*Г.В. ПАВЛОВА, Л.П. СЕМЕНЕНКО*

## ХАРКІВСЬКИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ У СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Стаття вирішує складне завдання щодо відновлення історичної справедливості стосовно деяких представників технічної інтелігенції, які безпосередньо були пов'язані з Харківським технологічним інститутом за період з 1890 по 1934 роки. Доведено важливість інформативних знань щодо ролі випускників вищого технічного закладу освіти для прийдешніх поколінь, про їх наполегливу, віддану працю на благо країни. У роботі авторами розкрито особистий внесок його випускників у розвиток окремих регіонів України, провідних підприємств і галузей промисловості у таких містах, як: Ізюм, Запоріжжя, Харків, Донецьк, Луганськ, Макіївка, Маріуполь, Краматорськ та інших українських міст. У статті широко висвітлено імена випускників Харківського технологічного інституту – фахівців із сільськогосподарського машинобудування, паровозобудування, виробництва тракторів, модернізації дослідних зразків та створення легендарного танка Т34, спеціалістів з технологій коксування та збагачення вугілля, цукрової промисловості, суднобудування, блискучих науковців, архітекторів, інженерів Харкова, які будували та упорядковували міста України, – всіх тих, чії імена повинні нагадувати про героїчну працю і спонукати українців на захист всіх надбань від рашистської навали.

**Ключові слова:** Харківський технологічний інститут, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», інтелектуальна еліта, інженери, технологи, індустріалізація, промисловість, заводи, відновлення України.

*G.V. PAVLOVA, L.P. SEMENENKO*

## KHARKIV INSTITUTE OF TECHNOLOGY IN THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL UKRAINE

The article solves the difficult task of restoring historical justice in relation to some representatives of the technical intelligentsia who were directly associated with the Kharkiv Institute of Technology in the period from 1890 to 1934. The importance of informative knowledge about the role of graduates of a higher technical educational institution for future generations, about their hard, dedicated work for the good of the country, has been proved. In the work, the authors reveal the personal contribution of its graduates to the development of certain regions of Ukraine, leading enterprises and industries in such cities as: Izyum, Zaporizhzhia, Kharkiv, Donetsk, Luhansk, Makiivka, Mariupol, Kramatorsk and other Ukrainian cities. The article extensively covers the names of graduates of the Kharkiv Institute of Technology - specialists in agricultural engineering, steam engine construction, tractor production, modernization of prototypes and the creation of the legendary T34 tank, specialists in coking and coal enrichment technologies, sugar industry, shipbuilding, brilliant scientists, architects, engineers of Kharkiv, who built and organized the cities of Ukraine - all those whose names should remind of heroic work and encourage Ukrainians to protect all their assets from the racist invasion.

**Key words:** Kharkiv Institute of Technology, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", intellectual elite, engineers, technologists, industrialization, industry, factories, restoration of Ukraine.

**Постановка проблеми.** Харківський технологічний інститут (ХТІ), предтеча Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), протягом 1885–1930 років підготував близько 5 тисяч висококваліфікованих спеціалістів технічного профілю. Його відкриття сприяло швидкому розвитку підприємств, міст та

цілих регіонів. Історію творять особистості, тому маємо знати про внесок харківських політехніків минулого у становлення і розвиток індустріальної України. Їх праця, їх творчі набутки і досягнення можуть бути прикладом для сучасників – у становленні і розвитку нової України епохи комп'ютерів і телекомунікацій, нано- та когнітивних технологій.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Грунтовні публікації, що розкривають персональний внесок випускників ХТІ у розвиток окремих регіонів України, відсутні, інформація розпорошена, не систематизована і ґрунтовно не досліджена. За радянських часів вийшло чимало книг з історії харківських заводів: тракторного (ХТЗ), електромеханічного (ХЕМЗ), «Серп і Молот», «Поршень», велосипедного. Радянську заводську історіографію поєднує тенденція звеличення ролі пролетаріату та применшення, а то й ігнорування, ролі технічної інтелігенції у становленні і розвитку промислових підприємств. Головні герої з народу – робітники, майстри, бригадири, стахановці, новатори. Водночас, знайти інформацію про інтелектуальну працю заводського інженера, хоча б прізвище з ініціалами, – складне завдання. Аналогічна картина спостерігається в опублікованих історіях промислових підприємств та інших міст України.

Завдяки вивченню змісту рідкісних періодичних видань, а також раритетних матеріалів Державного архіву Харківської області та тих, що збереглися в НТБ НТУ «ХПІ», ми можемо хоча б частково відновити історичну справедливість стосовно деяких представників технічної інтелігенції, які безпосередньо були пов'язані з ХТІ.

**Метою статті** є на підставі аналізу архівних матеріалів дослідити і розкрити особистий внесок випускників ХТІ у розвиток окремих регіонів України, провідних підприємств і галузей промисловості у період 1890-1934 років.

**Виклад основного матеріалу.** Чуємо звуки повітряної тривоги та вибухи снарядів, бачимо зранені, скалічені міста України. Читальні зали бібліотек спорожніли. Наші читачі зараз там, де вони найпотрібніші... У пам'яті постають картини мирного життя: затишні дворики міст та сучасні мегаполіси; неповторні пам'ятки архітектури та багатоповірки, що світяться; нові дороги та відремонтовані хідники, тротуари біля під'їздів, квітучі сади дач та палісадники; гамірні веселі площі, заводські прохідні та горді будівлі науково-дослідних інститутів й багато іншого, що було непомітним атрибутом звичайного життя. Це результат праці мільйонів людей, яку неможливо оцінювати лише у фінансових, матеріальних та людських витратах. Кілька поколінь українців розбудовували свою незалежну державу, змушену тепер зупиняти навалу ворога. До цієї звитяжної праці активно долучалися інженери усіх спеціальностей.

Випускники ХТІ, які народилися ще наприкінці XIX ст., походили з різних губерній імперської Росії. В інституті здобували освіту представники 68 губерній з 76, 16 областей з 20. Були й уродженці США, Китаю, Персії, Туреччини та 16 європейських країн.

Країна, на той час, посиленними темпами розвивала промисловість, нарощувала виробничі потужності, запускала нові заводи важкої та легкої

промисловості. До середини 1920-х років молоді інженери самостійно обирали місце служби у різних містах імперії. Більшість з них пов'язували свою долю з Україною, а, особливо, з Харківською та Катеринославською губерніями.

До Харкова більш прагнули уродженці Слобідської України. Місто приваблювало вакансіями, можливістю обрати роботу за своєю спеціальністю з прийнятною оплатою. Від самовіддачі та самовідданості випускників ХТІ залежало багато чого: виконання державних замовлень, створення нових заводів та фабрик, будівництво нових доріг, мостів, трамвайних ліній, електричних станцій та житлових будинків із довгоочікуваними водопроводом, освітленням та теплом.

Нові промислові підприємства збільшували кількість робочих місць, нові житлові квартали покращували добробут харків'ян. До середини 1930-х харківські заводи: електромеханічний, паровозобудівний ім. Профінтерну, турбогенераторний, «Поршень», «Світло Шахтаря», машинобудівні «Червоний Жовтень» та «Серп і Молот», тракторний, коксохімічний, силікатний, канатний, верстатобудівний, велосипедний та завод підйомно-транспортних споруд ім. Т. Г. Шевченка увійшли до потужних індустриальних підприємств України.

Харківський паровозобудівний завод (Харківський завод транспортного машинобудування ім. В.О. Малишева), випускав та модернізував паровози, трактори, різні двигуни, важку та легку бронетехніку: перший паровоз (1897 р.), ювілейний 1000-й паровоз (1903 р.); перші нафтові та газові двигуни (1911 р.); перші гідротурбіни (1924 р.); перший вітчизняний трактор «Комунар» (1925 р.); ювілейний 3000-й паровоз (1927 р.); перший танк Т-24 (1930 р.); перший паровоз серії СО19 (1936 р.); перший дизель БД-2 для танка Т 34 (1938 р.), ювілейний 35-тисячний танк Т-34 (1945 р.); ювілейний 1000 тепловоз ТЕ-3 (1957 р.); тягач-снігохід «Харків'янка» (1958 р.) та ін. [1]. Дослідження дозволили встановити, що досягнення підприємства та його історія тісно переплелися з долями випускників ХТІ (НТУ «ХПІ»), починаючи з першого випуску технологічного інституту.

Казимир Оттонович Карніцій, випускник 1892 року, керував будівництвом Харківського паровозобудівного заводу (ХПЗ), а Феодосій Максимович Воробйов, випускник 1894 року, працював на будівництві заводу, що став до ладу у 1896 році. У 1898 начальником технічної контори став Яків Абрамович Кац (1917–1919 – директор заводу). У 1903 році, в журналі «Известия Южно-Русского общества технологов», було надруковано некролог, присвячений начальнику паровозобудівного відділу ХПЗ, випускнику 1891 року Володимирі Аркадійовичу Булгакову у зв'язку з його раптовою смертю. Його проводжали всім заводом. Володимира Аркадійовича Булгакова, на посаді начальника відділу, змінив Петро Прокопович

Литвинов, випускник ХТІ 1893 року. Вихованці інституту часто обіймали й обіймають керівні посади і до сьогодні. Директорами заводу у різний час були такі інженери, як: Іван Петрович Бондаренко, Петро Павлович Парфенов, Павло Юхимович Саблев, Сергій Васильович Саленков; технічними директорами – Олександр Федорович Лисицький, Михайло Михайлович Андріанов, Григорій Зіновійович Павлоцький; головними інженерами – Євген Георгійович Крушель, Василь Трохимович Цветков, Павло Гаврилович Чепелев, Яків Ісакович Невяжський, Валентин Васильович Фокін (згодом заступник наркома машинобудування СРСР) та ін.

Одним із головних напрямів підготовки інженерів ХТІ та Харківського механіко-машинобудівного інституту було паровозобудування.

До історії паровозобудування увійшли імена конструктора ХПЗ харків'янина Олександра Сергійовича Раєвського, автора ряду проєктів паровозів, ходової частини тепловозів, Давида Львовича Чернявського – завідувача конструкторської групи заводу, спеціаліста з методики розрахунку на міцність оболонкових кузовів тепловозів.

На початку 1930-х років начальником паровозного цеху був уродженець села Попасна Бахмутського повіту Катеринославської губернії, згодом – мер Харкова – Марк Кіндратович Ткаченко.

1923 року Вища рада народного господарства (ВРНГ) України ухвалила рішення про організацію на ХПЗ виробництва тракторів, а вже через рік було розроблено дослідний зразок першого в країні гусеничного трактора «Комунар». Це був модернізований варіант німецького трактора Napomag WD-50. Так було започатковано тракторизацію України [2].

Харківський технологічний інститут, починаючи з 1896 року, готував фахівців із сільськогосподарського машинобудування, а до середини 1920-х років на механічному факультеті відкрив окрему спеціальність «Тракторобудування», яку з початком будівництва тракторного заводу було виокремлено в окремий факультет.

У цій галузі працювало багато відомих випускників інституту. Випускник 1916 року, викладач ХТІ Василь Олександрович Константинов безпосередньо брав участь у випуску першого трактора на ХПЗ. За його керівництвом було успішно впроваджено проєкт зі створення карбюраторного газового двигуна для трактора «Комунар». Тракторний цех очолив уродженець Дніпровського повіту Таврійської губернії Фроїм Йосипович Лящ, а головним конструктором тракторобудівного відділу був призначений уродженець Дружківки Бахмутського повіту Катеринославської губернії Микола Гордійович Зубарев, який керував розробкою та створенням оригінальних конструкцій транспортних тракторів та артилерійських тягачів («Комунар», «Комінтерн», «Ворошиловець», «ХТЗ-5», «ХТЗ-7», «АТ-45», «АТ-К»).

Чернігівець Михайло Іванович Медведєв займався модернізацією двигуна трактора «Комунар», розробкою та удосконаленням тракторів «Комінтерн», «Ворошиловець», «СХТЗ», «С-60», «СТЗ-НАТІ», «С-65», «С-2». Уродженець Кадіївки Бахмутського повіту начальник Бюро експлуатації тракторів заводу Юрій Трохимович Водолажченко долучився до розробки тракторів: Т-75, Т-19, Т-19А, Т-18, Т-15, Т-46, Т-46В.

У 1926 році у тракторному Конструкторському бюро виділено групу конструкторів для розробки проєкту дослідного танка. Так розпочалася історія танкобудування у Харкові. Очолив проєкт випускник ХТІ харків'янин Іван Никанорович Алексєнко. При ХПЗ працювали оборонні заводи №№ 75, 183. У модернізацію дослідних зразків та створення легендарного танка Т34 гідний внесок зробили багато випускників ХТІ. Уродженець Горлівки Бахмутського повіту Катеринославської губернії інженер Іван Якович Трашутін працював разом з головним конструктором заводу Михайлом Іллічем Кошкіним (випускник ЛПП) над створенням танка Т-34. Заступником начальника танкового відділу заводу № 183 при ХПЗ був Кирило Олександрович Куликов, начальником технічного відділу – Сергій Олександрович Воробйов (згодом перший директор Українського заочного політехнічного інституту), начальником цеху – уродженець Сувальської губернії, випускник ХТІ Освальд Карлович Лявзон. Уродженець м. Луганська Олексій Васильович Забайкін надійно захистив танк, створивши нову марку броньової сталі, та удосконалив технологію виготовлення литої башти танка замість зварної.

Група інженерів, під керівництвом головного конструктора Костянтина Федоровича Челпана з Маріупольського повіту, забезпечила танк потужним двигуном. Випускника ХТІ, уродженця Віленської губернії, Йосипа Семеновича Бера було призначено начальником Конструкторського бюро дизельного відділу. Серед творців швидкохідного безкомпресорного дизельного двигуна В-2 танка Т-34 були також Яків Юхимович Віхман, Андрій Козьмич Башкін, Петро Самуїлович Ярин із Кременчука та ін.

Розробку авіаційного варіанта дизеля БД-2А очолив херсонєць Григорій Йосипович Аптекман. За ХПЗ було створено Український науково-дослідний авіадизельний інститут (УНІАДІ). Головним інженером Конструкторського бюро з дизелів був призначений Семен Ізраїльович Коропов, головним інженером дослідного заводу при інституті – уродженець м. Риги Ліфляндської губернії Микола Матіасович Гіршберг, керівником експериментального відділу інституту – полтавець Юрій Борисович Моргуліс.

Інститут проіснував недовго, ймовірно, через репресії, що охопили весь завод. 1935 року групу конструкторів ХПЗ відзначили урядовими нагородами, а вже 1938 року почалися арешти та розстріли її членів.

Маріуполь – важливий промисловий та економічний центр країни, що входив до десятки великих міст України, лідер української металургії, володар найбільшого морського порту та заводів важкої індустрії [3]. Історія заводу «Азовсталь» розпочалася з 1930 року, коли ВРНГ СРСР ухвалила рішення про будівництво нового металургійного заводу в Маріуполі. У 1933 році завод дав першу продукцію.

У Харківському технологічному інституті розуміли значення металургійної промисловості як важливої складової індустріалізації країни. Уже з 1886 року студенти слухали лекції з металургії Аполлона Федоровича Мевіуса, відомого гірничого інженера, який став першим в Україні викладачем ливарної справи. У 1920-х роках спеціальність «Металургія» вже входила до офіційного переліку спеціальностей з підготовки інженерів; було організовано спеціальний факультет. Окремі аспекти металургії вивчали також на хімічному, електротехнічному та інженерно-будівельному факультетах.

Серед лекторів були відомі фахівці: Теодор Михайлович Бер – ініціатор створення в ХТІ металургійної лабораторії, Володимир Андрійович Можаров – головний металург Південного машинобудівного тресту, Євген Гаврилович Шумовський – начальник об'єднаних лабораторій Миколаївського суднобудівного заводу, Михайло Вікторович Врацький – науковий керівник прокатної групи Українського науково-дослідного інституту металів, Лев Самійлович Длугач – старший інженер тресту «Південьсталь», Микола Федорович Лева – заступник директора Українського інституту металів, Григорій Ісайович Штурман – спеціаліст з електрообладнання металургійних заводів, Михайло Олександрович Уралов – спеціаліст з питань застосування уагнетривів у металургійній промисловості тощо.

Випускники ХТІ гідно увійшли до кадрового складу «Азовсталі», а їхня праця сприяла розвитку заводу, збільшенню потужності виробництва, модернізації обладнання та відновленню заводу після Другої світової війни.

1933 року першим директором заводу став один із випускників ХТІ – Яків Семенович Гугель, який раніше очолював Маріупольський новотрубний завод, а з 1930 року – «Азовстальбуд». У будівництві брали участь і випускники інженерно-будівельного факультету, серед них уродженець Катеринославської губернії Михайло Георгійович Григоренко.

На різних ділянках виробництва були задіяні випускники Абрам Соломонович Красовицький, Федір Павлович Неутратов, Теодор Лікайс та інші. 1950 року директором «Азовсталі» став уродженець Юзівки інженер-технолог за спеціальністю «Гаряча обробка металів» Сергій Іларіонович Тищенко (згодом міністр чорної металургії УРСР).

До створення Нікополь-Маріупольського металургійного підприємства «трубопрокатної

фабрики» для прокатки безшовних залізних труб Товариства «Провіданс» причетний харківський інженер Володимир Олександрович Сахарнов. Син селянина, який зумів здобути вищу технічну освіту, обіймав посаду помічника директора заводу 1901 року. За його участю було запущено першу домну заводу.

ХТІ розподіляв молодих фахівців на великі заводи міста Краматорська – Старокраматорський машинобудівний (СКМЗ), Новокраматорський машинобудівний (НКМЗ), Краматорський металургійний завод та Краматорський завод важкого верстатобудування. Праця на цих заводах вважалася престижною, приваблювала швидким кар'єрним зростанням. На Краматорському металургійному заводі випускник 1926 року Григорій Гаврилович Вербовський працював начальником конструкторського спеціального бюро № 2, заступником головного інженера. За його керівництва було спроектовано та розроблено травелерний кран вантажопідйомністю 20х5 т, проліт 45,6 метра, пресовий кран 250х7 т, кран 150х25 т, коксові машини та ряд інших конструкцій. У 1934 році він отримав авторське свідоцтво на винахід оригінальної конструкції напівпортальних кранів для виготовлення якої, вперше у кранобудуванні, було застосовано зварювання на НКМЗ.

Випускник ХТІ 1894 року, уродженець м. Кременчука, Йосип Йосипович Карницький у Харкові був уповноваженим представником німецької фірми «В. Фіцнер та К. Гампер» Краматорського металургійного товариства, з якого і починалася історія Старокраматорського машинобудівного заводу.

Вихованці ХТІ проектували та будували Новокраматорський машинобудівний завод. Леонід Харитонович Копп керував проектуванням заводу та був головним інженером «Крамашбуду», сумчанин Іван Михайлович Литвинов брав участь у проектуванні цехів. Іншим часом полтавець Григорій Наумович Зак також був головним інженером заводу. Георгій Федорович Сисоєв завідував електросектором енергобюро заводу, херсонець Михайло Олексійович Мерчанський – виробництвом 2-го механічного цеху НКМЗ.

Уродженець станції Краматорськ Харківської губернії Юхим Степанович Новосьолов розпочинав трудовий шлях слюсарем на Старокраматорському машинобудівному заводі. Вища освіта, здобута в Харківському механіко-машинобудівному інституті, дозволила йому зробити блискучу кар'єру: начальник конструкторського бюро, головний конструктор СКМЗ, головний інженер Головного управління Наркомату важкого машинобудування СРСР, Директор НКМЗ, міністр будівельного та дорожнього машинобудування СРСР.

Харків з Донбасом пов'язує багаторічна спільна діяльність з освоєння краю, особливо, з моменту організації Ради З'їзду гірничопромисловців Півдня Російської імперії (1877) та до 1918 року, з правлінням у Харкові. У його статуті зазначено, що

його створено для захисту економічних інтересів промисловців Донецько-Придніпровського та Харківського економічних районів перед урядом Російської імперії, а також надання їм консультативної допомоги [4].

Відкриття у Харкові технологічного інституту, не без участі Ради, на багато років вирішило більшу частину кадрових питань Донбасу. Випускники НТУ «ХПІ» – будівельники, механіки, хіміки, електротехніки та металурги усіх поколінь – докладали свою працю та свої знання у перетворення Донецької області на найбільший промисловий регіон України.

Інженер-технолог випуску 1909 року Ярослав Йосипович Чехович керував залізопрокатним цехом Юзівського заводу Новоросійського товариства, Соломон Львович Хацкель був начальником мартенівського цеху та помічником головного механіка Донецького металургійного заводу. Випускник ХТІ В'ячеслав Семенович Тулін, 1948 року був удостоєний звання Лауреата Сталінської премії 1-го ступеня за розробку та впровадження передових методів осушення затоплених шахт Донбасу та відновлення гірничого обладнання, яке значно прискорило темпи відновлення Донбасу.

Біля джерел будівництва вагоноремонтного заводу імені К. Маркса стояв начальник відділу капітального будівництва Олександр Йосипович Ларіонов.

Випускники університету працювали і на луганських заводах. Випускник 1896 року Вільгельм Генріхович Штам і випускник 1900 року Василь Олександрович Абросимов працювали на патронному заводі. Історія Луганського паровозобудівного заводу, в нашій статті, розпочинається з імені випускника 1894 р. Адольфа Станіславовича Макомаського, який обіймав посаду помічника директора машинобудівних заводів Густава Гартмана (Gustav Hartmann).

Інженери-технологи з Харкова обіймали провідні керівні посади: випускник 1899 року Владислав Ієронімович Зданович завідував електротехнічним відділенням заводу, Григорій Дем'янович Грачов працював заступником начальника прокатного цеху, Євген Карлович Засе – начальником складального відділення паровозного цеху, полтавчанин Пилип Іванович Потапенко очолював групу ТЕЦ.

Макіївка – один із центрів важкої промисловості України. Було залучено чимало фінансових засобів та людських ресурсів для розвитку економіки краю. У непрості часи випускники університету керували робочими процесами, запроваджували нові технології, створювали та розвивали потужності заводів. Випускник інституту Іван Федорович Білобров був директором Макіївського металургійного заводу, Іван Олександрович Юрков – головним інженером, Тимофій Климентович Бельцов – завідувачем хімічної лабораторії, харків'янин Микола Матвійович Глаголев випробовував газові двигуни тощо.

Відомий спеціаліст з технологій коксування та збагачення вугілля сумчанин Іван Євстафійович

Коробчанський обіймав посаду заступника головного інженера управління «Коксохім-монтаж» з будівництва Ново-Макіївського коксохімічного заводу.

Хімічна промисловість Донбасу розвивалася завдяки праці і випускників університету: Іван Якович Володін працював головним інженером Сталінського коксобензолного заводу, Іван Полікарпович Прокопович, уродженець Богодухівського повіту Харківської губернії, – начальником відділу Алчевського коксохімічного заводу. Полтавець Аврам Мендельович Мірінгоф очолював відділ хлорбензолу Донецького содового заводу, а уродженець Ковенської губернії Іван Миколайович Дегозький обіймав посаду головного інженера. Директором Лисичанського азотно-тукового заводу був Ілля Матвійович Барський (згодом заступник начальника відділу хімічної промисловості з капітального будівництва Держплану СРСР). Формат статті не дозволяє повною мірою розкрити заводські історії інших міст України та діяльність багатьох інженерів випускників ХТІ, тож подаємо короткі відомості про деяких з них.

Харків та Суми пов'язує історія розвиненої цукрової промисловості, починаючи з кінця XIX століття. У різний час 12 випускників ХТІ були директорами цукрових заводів у Харківській губернії, з них 9 – у Сумському повіті.

Вихованці інституту відомі і в галузі суднобудування. Федосій Лазарович Федосов був директором суднобудівних заводів у місті Миколаєві, Олександр Миколайович Харкевич – головним інженером. Директором Одеського судноремонтного заводу був Олександр Григорович Малішевський.

Одне з найстаріших міст Слобідської України Ізюм (засноване 1681 року) добре відоме завдяки Ізюмському тепловозоремонтному (від 1915) та Ізюмському приладобудівному заводам. На початку 1920-х років уродженець м. Двінська Микола Львович Іванов працював помічником начальника цеху, потім заступником директора Ізюмського паровозоремонтного заводу, а на початку 1930-х заводом керував Микола Степанович Ачкасов. З Ізюмським приладобудівним заводом пов'язана діяльність технічного директора, професора ХТІ, одного з організаторів вітчизняного виробництва скла, члена-кореспондента АН СРСР Григорія Юлійовича Жуковського. Під його керівництвом було збудовано завод, і відомо, що 13 травня 1923 року Г.Ю. Жуковський сам особисто зварив перше крон-скло – тип безбарвного оптичного скла. З цього дня і розпочалася історія Ізюмського заводу оптичного скла [5].

Випускники ХТІ, пов'язані з Бахмутом Катеринославської губернії, а саме: директор заводу вогнетривких виробів М. А. Ковалевського Юрій Олександрович Наткін (1891 рік) і керуючий дрого-цвяховим заводом Веніамін Рафаїлович Земельс (1908 рік).

Поза уваги статті залишилися численні заводські історії міст Харківської та Катеринославської губерній, через значний пласт інформації, велику кількість випускників інституту серед керівної ланки підприємств цих регіонів. І все ж зазначимо кілька імен представників технічної інтелігенції мужнього та нескореного міста Запоріжжя. Це Семен Михайлович Шабашвілі – директор запорізького заводу «Комунар», уродженець Льежа (Бельгія) Олександр Миронович Сойфер – заступник начальника конструкторського відділу Запорізького моторобудівного заводу № 29, харків'янин Володимир Іванович Сатарін – старший інженер-проектувальник шлакокаментного заводу. Микола Іванович Лукашкін, після Другої світової війни, займався відновленням першої черги заводу «Запоріжсталь» (згодом, заступник міністра будівництва підприємств важкої індустрії СРСР).

Маємо уклінно згадати славетні імена викладачів та випускників електротехнічних та будівельних спеціальностей технологічного інституту, які на теренах України споруджували промислові та житлові об'єкти, мости та дороги, проектували та розвивали водопровідні й каналізаційні мережі, займалися розвитком електричних мереж та електричного транспорту, будівництвом ГЕС та ГРЕС: Олексій Миколайович Бекетов, Сергій Гліодорович Загоскін, Андрій Степанович Ваценко, Костянтин Олексійович Зворикін, Павло Петрович Копняєв, Олександр Михайлович Кузнецов, Михайло Іванович Ловцов, Михайло Соломонович Луцький, Микола Георгійович Малішевський, Іван Іванович Малозьомов, Аркадій Львович Молокін, Яків Іванович Ніколін, Микола Дмитрович Плехов, Євген Наумович Сердюк, Маріан Харманський, Володимир Васильович Хрустальов, Юлій Семенович Цауне, Даниїл Самойлович Черкес, Григорій Олександрович Яновицький та ін.

Ця плеяда блискучих науковців, архітекторів, інженерів Харкова будували та упорядковували міста України, залишивши після себе пам'ятки архітектури, чудову інфраструктуру міст, наукові школи та численні наукові праці.

За кожним з них – десятки талановитих учнів, які продовжили справу своїх учителів і віддали свої знання й таланти на благо народу. Багатьом із них випала доля відновлювати Харкова з руїн Другої світової війни. Олексій Толстой у статті «Фашистські злочинці» (1943 р.) свідчить: «...виходжу на Університетську вулицю, що вимерла, і дивлюся з височини вниз, за Лопань, на західну частину Харкова. Вона звідси вся, як на долоні: обриси будівель, що йдуть до горизонту, величезні будинки, що сліпають порожніми вікнами, дахи заводських корпусів, що провалилися. Виходжу на головну вулицю – Сумську. Від краю і до краю вона схожа на руїни гігантської Помпеї, лише подекуди вцілів будинок і вже вставлені шибки, і димлять висунуті в квартиру залізні труби пічок.

Далі величезна чудова площа, де височіють будинки промисловості, проектів, готелі, універмаги. Все це порожні, випалені каркаси. Скільки тут було витрачено праці та таланту! Німці, як скажені, все це висадили в повітря, спалили, зруйнували так само, як усі 36 вищих навчальних закладів Харкова так само, як заводи-гіганти, де була побудована перша надпотужна турбіна. Німці жорстоко покалічили Харків, підірвали його життєвий центр і залишили, як незабутню пам'ять про себе. Тим самим німці підставили свою голову під караючий меч суду та відплати».

**Висновки.** Досліджуючи потужну роботу випускників Харківського технологічного інституту на благо України, а нині Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», ми дійшли таких висновків:

– перше покоління випускників інженерів ХТІ – уродженці центральних та південно-східних губерній імперської Росії, а також Віленської, Люблінської, Курляндської, Бессарабської, Бакинської, Каліської, Подільської, Тифліської, Варшавської губерній, працювали над перетворенням традиційно сільськогосподарського краю на великий промисловий регіон;

– друге покоління механіків, електриків, будівельників, хіміків відданою працею, за короткий термін, створило потужну індустріальну Україну;

– на долю третього та четвертого поколінь випали лихі роки Другої світової війни та звияжна праця з відновлення, розвитку промисловості, покращення добробуту народу;

– нове покоління інженерів захищає незалежність України, примножує її славу. Вони відновлять країну з руїн, перетворять її на процвітаючу європейську державу, впишуть свої імена в історію. Незалежній Україні судилося перемогти, відродитися та процвітати.

#### Список літератури

1. Бистриченко А.В. (1995). *ХТЗ – Завод імені Малішева. 1895–1995. Коротка історія розвитку*; А.В. Бистриченко, Є.І. Добровольський, А.П. Дроботенко та ін. Харків: Прапор.
2. Павлова Г.В. Тракторизація – як вона є: презентація подарунка бібліотеці від В.П. Козоріза книги «Під знаком трактора». Retrieved from <http://library.kpi.kharkov.ua/uk/tractors>
3. Азовсталь. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Азовсталь>
4. Рада З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Рада\\_з'їзду\\_гірничопромисловців\\_півдня\\_Росії](https://uk.wikipedia.org/wiki/Рада_з'їзду_гірничопромисловців_півдня_Росії)
5. Ізюмський приладобудівний завод. Retrieved from [http://https://uk.wikipedia.org/wiki/Ізюмський\\_приладобудівний\\_завод](http://https://uk.wikipedia.org/wiki/Ізюмський_приладобудівний_завод)
6. Історія Харківського технологічного інституту в особах. Retrieved from <http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/PREPODAVATELY.html>
7. Студенти та випускники Харківського технологічного інституту. Retrieved from [http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/vipuskniki\\_khti/index.html](http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/vipuskniki_khti/index.html)

**References (transliterated)**

1. Bystrychenko A.V. (1995). KhPZ – Zavod imeni Malysheva. 1895–1995. Korotka istoriia rozvytku ; A.V. Bystrychenko, Ye.I. Dobrovolskyi, A.P. Drobotenko ta in. Kharkiv : Prapor.
2. Pavlova H.V. Traktoryzatsiia – yak vona ye: prezentatsiia podarunka bibliotetsi vid V. P. Kozoriza knyhy «Pid znakom traktora». Retrieved from <http://library.kpi.kharkov.ua/uk/tractors>
3. Azovstal. Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/wiki/Azovstal>
4. Rada Zizdu himyochopromyslovtiv Pivdnia Rosii. Retrieved from [https://uk.wikipedia.org/wiki/Rada\\_z%27izdiv\\_himyochopromysl\\_otsiv\\_pivdnia\\_Rosii](https://uk.wikipedia.org/wiki/Rada_z%27izdiv_himyochopromysl_otsiv_pivdnia_Rosii)
5. Iziunskyi prykladobudivnyi zavod. Retrieved from [http://https://uk.wikipedia.org/wiki/Iziunskyi\\_prykladobudivnyi\\_z\\_avod](http://https://uk.wikipedia.org/wiki/Iziunskyi_prykladobudivnyi_z_avod)
6. Istoriiia Kharkivskoho tekhnolohichnoho instytutu v osobakh. Retrieved from <http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/PREPODAVATELY.html>
7. Studenty ta vypuskyky Kharkivskoho tekhnolohichnoho instytutu. Retrieved from [http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/vipuskniki\\_khti/index.html](http://library.kpi.kharkov.ua/vustavki/vipuskniki_khti/index.html)

*Надійшла (received) 11.09.2023*

*Відомості про авторів / About the Authors*

**Павлова Галина Вікторівна (Galyna Pavlova)** – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувача відділу рідкісних книг та рукописів науково-технічної бібліотеки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3558-6614>;

**Семененко Лариса Петрівна (Larysa Semenenko)** – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», завідувача відділу електронних ресурсів науково-технічної бібліотеки; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8728-8873>